

نظریه اطلاعات کلاسیک - بخش اول

وحیدکریمی پور- دانشکده فیزیک - دانشگاه صنعتی شریف

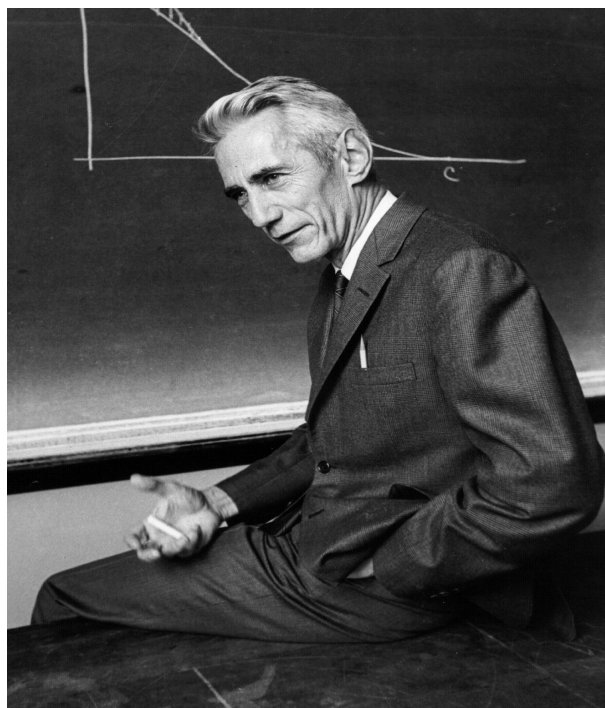
۱۹ آذر ۱۴۰۱

۱ مقدمه

فرض کنید که $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ یک متغیر تصادفی با احتمالات $\{p(x_1), p(x_2), \dots, p(x_n)\}$ باشد. به این متغیر تصادفی می توان تابعی به شکل زیر نسبت داد.

$$H(X) := - \sum_{x=1}^n p(x) \log_2 p(x). \quad (1)$$

بدون اغراق می توان گفت که تمام نظریه اطلاعات کلاسیک بر روی این تابع که آن را تابع آنتروپی می خوانند و خواص و تعبیرهای آن بنا شده است. هدف ما در این درس آن است که اولاً خواص ریاضی این تابع و توابع وابسته به آن را استخراج کنیم، ثانیاً تعبیر و تفسیرهای این توابع را بفهمیم. نخستین کاری که باید بکنیم آن است که نشان دهیم این تابع سنج مناسبی برای اطلاعات است. این کاری است که در نخستین بخش این درس انجام می دهیم. در بخش های بعدی این درس مفاهیمی مثل اطلاعات شرطی و اطلاعات متقابل را معرفی می کنیم. پس از بررسی خواص ریاضی توابعی که برای اندازه گیری اطلاعات معرفی کرده ایم به فشرده سازی اطلاعات و حدی که برای این فشرده سازی وجود دارد می پردازیم.

شکل ۱: کلاود شانون، بنیانگذار نظریه اطلاعات

۲ مفهوم و اندازه اطلاعات

۱.۲ اطلاعات یک متغیر تصادفی

فرض کنید که آزمایش یا واقعه ای مثل X که نتایج پایشامدهای ممکن آن را با مجموعه $\{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ نشان می دهیم اتفاق بیفتد و یک نتیجه معین مثل x_i حاصل شود. در این صورت می توانیم بررسییم که ما به عنوان ناظر یا مشاهده گر چه مقدار اطلاع حاصل کرده ایم، یا چه مقدار از عدم یقین ما نسبت به نتیجه های ممکن کاسته شده است. فرض ما این است که احتمالات وقوع یعنی $p(x_i)$ ها معلوم هستند. طبیعی است که با دانستن این احتمالات نمی توان یقیناً گفت که چه پیشامدی رخ خواهد داد. میزان عدم یقینی که نسبت به نتیجه داریم و در نتیجه مقدار اطلاعی که از مشاهده خود دریافت می کنیم، طبیعتاً تابعی از این احتمالات است. به عنوان مثال اگر داشته باشیم

$$P(x_1) = 1, \quad P(x_i) = 0, \quad i = 2, 3, \dots, N, \quad (۲)$$

آنگاه نتیجه هر آزمایشی از قبل معلوم است و ما از مشاهده آزمایش هیچ اطلاعی حاصل نمی کنیم، زیرا از قبل و با محاسبه تحلیلی می توانیم

بگوییم که همواره نتیجه x_1 حاصل خواهد شد. اما اگر داشته باشیم

$$P(x_i) = \frac{1}{N}, \quad (3)$$

آنگاه هر بار که آزمایش را انجام می دهیم یک نتیجه بدست می آید که به دانش ما اضافه می کند، دانشی که از قبل نداشتیم و نمی توانستیم با محاسبه ریاضی به آن برسیم. از نظر شهودی هر چقدر که پیشامدی که بوقوع پیوسته است محتمل تر بوده باشد اطلاعی که ماکسب کرده ایم کمتر و هر چقدر که آن پیشامد دور از انتظار بوده باشد تعجب ما از وقوع آن بیشتر و اطلاعی که ماکسب کرده ایم بیشتر خواهد بود. بنابراین اگر میزان اطلاع خود از وقوع پیشامد x_i را با h_i نشان دهیم می توانیم بگوییم که h_i می بایست نسبت معکوس با احتمال وقوع آن پیشامد یعنی p_i داشته باشد.

حال فرض کنید که یک آزمایش مرکب از دو واقعه مستقل (X, Y) شود که نتایج ممکن آن را با زوج های $i = 1 \dots m, j = 1 \dots n$ نشان می دهیم. هرگاه احتمال وقوع x_i را با p_i و احتمال وقوع y_j را با q_j نشان دهیم احتمال هر پیشامد (x_i, y_j) برابر خواهد بود با $p_i q_j$ و میزان اطلاعی که از وقوع این پیشامد کسب می کنیم برابر خواهد بود با $h(p_i q_j)$. انتظار داریم که میزان اطلاع ما در این مورد که دو پیشامد مستقل x_i و y_j رخ داده اند برابر با مجموع اطلاعاتی باشد که از وقوع پیشامد x_i به تنهایی و y_j به تنهایی کسب می کنیم بنابراین انتظار داریم که

$$h(p_i q_j) = h(p_i) + h(q_j). \quad (4)$$

تنها تابعی که شرط فوق را برآورده کند و ضمناً نزولی باشد، تابع لگاریتم است بنابراین خواهیم داشت:

$$h(p_i) = \log_{\alpha} \frac{1}{p_i}, \quad (5)$$

که در آن α ثابت است. ثابت α را می توان با شرط بهنجارش تعیین کرد. قرار می نهمیم که میزان اطلاع کسب شده ما از وقوع یک پدیده دو حالته متساوی الاحتمال برابر با یک باشد، یعنی $h(1/2) = 1$. در نتیجه میزان ثابت α برابر می شود با ۲.

اگر یک آزمایش X را N بار انجام دهیم به طور متوسط $N p_i$ بار نتیجه x_i رخ خواهد داد و میزان اطلاع که در هر بار کسب می کنیم برابر خواهد بود با $\log_2(\frac{1}{p_i})$. میزان اطلاعی که ما به طور متوسط از وقوع نتایج آزمایش تصادفی X کسب می کنیم برابر خواهد بود با:

$$H(X) = -\frac{1}{N} \sum_x N p(x) \log_2 p(x) = -\sum_x p(x) \log_2 p(x). \quad (6)$$

این تابع، تابع آنتروپی یا تابع شانون نیز خوانده می شود. دقت کنید که تابع $p \log \frac{1}{p}$ در فاصله $p \in [0, 1]$ یک تابع مثبت است بنابراین $H(X)$

یک تابع مثبت است.

■ تمرین: با مراجعه به گوگل، فرکانس حروف انگلیسی را پیدا کرده و سپس تابع آنتروپی را برای آن پیدا کنید.

۲.۲ اطلاعات دو متغیر تصادفی

هرگاه دو متغیر تصادفی (X, Y) داشته باشیم که لزوماً از هم مستقل نباشند تابع آنتروپی یا اطلاعات به طور طبیعی به شکل زیر تعریف می شود:

$$H(X, Y) := - \sum_{x,y} p(x, y) \log_2 p(x, y) \quad (۷)$$

درحالتی که دو متغیر تصادفی مستقل باشند یعنی $p(x, y) = p(x)q(y)$ ، رابطه بالا بدست می دهد که $H(X, Y) = H(X) + H(Y)$. این تعریف به همین شکل به بیش از دو متغیر تصادفی تعمیم می یابد به این معنا که تعریف می کنیم:

$$H(X, Y, Z) = - \sum_{x,y,z} p(x, y, z) \log_2 p(x, y, z). \quad (۸)$$

۳.۲ اطلاعات شرطی

دو متغیر تصادفی X, Y که با توزیع آنها با تابع $P(x, y)$ مشخص می شود در نظر می گیریم. فرض کنید که مقدار یکی از متغیرهای تصادفی مثل Y را می دانیم و این مقدار برابر است با y . در این صورت توزیع متغیر تصادفی X عوض خواهد شد و تبدیل خواهد شد به توزیع $P(X|y)$ که در آن y یک پارامتر است و X مقادیر متغیر را بخود می گیرد. می دانیم که:

$$P(x|y) := \frac{P(x, y)}{p(y)}, \quad \sum_x p(x|y) = 1. \quad (۹)$$

در نتیجه اطلاعات باقیمانده در متغیر تصادفی X برابر خواهد بود با:

$$H(X|y) := - \sum_x P(x|y) \log_2 P(x|y) \quad (۱۰)$$

اگر بخواهیم بدانیم که به طور متوسط دانستن یک مقدار از Y چه مقدار اطلاعات در X باقی می‌گذارد باید روی $H(X|y_j)$ متوسط بگیریم. بنابراین خواهیم داشت:

$$\begin{aligned} H(X|Y) &= \sum_y p(y)H(X|y) = - \sum_{x,y} P(y)P(x|y) \log_2 P(x|y) \\ &= - \sum_{x,y} P(x,y) \log_2 P(x|y) = - \sum_{x,y} P(x,y) \log_2 \frac{P(x,y)}{P(y)} \\ &= H(X,Y) - H(Y). \end{aligned} \quad (11)$$

دقت کنید که به همان دلیلی که تابع $H(X)$ مثبت است تابع $H(X|y)$ و در نتیجه تابع $H(X|Y)$ نیز مثبت خواهند بود. $H(X|Y)$ را اطلاعات X مشروط به Y می‌خوانیم و این کمیت بیان‌کننده میزان اطلاعات باقیمانده در X است هرگاه ما مقادیر Y را دانسته باشیم. باید توجه داشت که این تابع متقارن نیست یعنی $H(X|Y) \neq H(Y|X)$. از رابطه (11) به نتیجه زیر می‌رسیم:

$$H(X,Y) = H(X|Y) + H(Y) = H(Y|X) + H(X). \quad (12)$$

اگر دو متغیر تصادفی X, Y مستقل باشند آنگاه دانستن Y هیچ تاثیری در اطلاعات باقیمانده در X نخواهد داشت و در نتیجه $H(X|Y) = H(X)$ و بنابر (12)، $H(X,Y) = H(X) + H(Y)$. بالعکس هرگاه X و Y کاملاً به هم وابسته باشند انتظار داریم که دانستن Y برای دانستن X نیز کفایت کند یعنی هیچ اطلاعی در X باقی نگذارد یعنی $H(X|Y) = 0$ که با توجه به رابطه (12) به این معناست که $H(X,Y) = H(Y)$. این رابطه نیز معنای شهودی روشنی دارد.

۴.۲ اطلاعات متقابل

اطلاعات متقابل در دو متغیر تصادفی X و Y به شکل زیر تعریف می‌شود:

$$I(X : Y) := H(X) + H(Y) - H(X,Y). \quad (13)$$

این کمیت نسبت به دو متغیر تصادفی X و Y متقارن است. با توجه به رابطه (12) می‌توان آن را به شکل زیر بازنویسی کرد:

$$I(X : Y) := H(X) - H(X|Y). \quad (14)$$

این رابطه معرف چه چیزی است؟ قبل از آنکه مقدار Y را بدانیم، اطلاعات موجود در X با $H(X)$ سنجیده می‌شود. با دانستن Y این اطلاعات به $H(X|Y)$ تقلیل پیدا می‌کند. بنابراین تفاوت این دو میزان اطلاعی است که Y درباره X حمل می‌کند. بعداً نشان خواهیم داد که $I(X : Y)$

یک کمیت نامنفی است.

اطلاعات متقابل را برای احتمالات شرطی هم می توان تعریف کرد. به عنوان مثال:

$$I(X : Y|z) := H(X|z) + H(Y|z) - H(X, Y|z) \quad (15)$$

که در آن آنتروپی های شرطی مطابق با رابطه (۱۰) تعریف شده اند. آنتروپی شانون برای یک توزیع احتمال را می توان به صورت زیر نیز نوشت:

$$H(X) = - \sum_x p_x \log p_x = - \langle \log p_x \rangle, \quad (16)$$

که در آن معنای $\langle \rangle$ متوسط نسبت به همان تابع توزیع احتمال است. به این ترتیب آنتروپی شانون برای هر توزیع احتمالی، متوسط $\log \frac{1}{p_x}$ روی همان تابع توزیع احتمال است. با استفاده از این تعبیر می توان آنتروپی شرطی را نیز به صورت زیر بازنویسی کرد:

$$\begin{aligned} H(X|Y) &= H(X, Y) - H(Y) = - \sum_{x,y} p(x, y) \log p(x, y) + \sum_y p(y) \log p(y) \\ &= - \sum_{x,y} p(x, y) \log p(x, y) + \sum_{x,y} p(x, y) \log p(y) \\ &= - \left\langle \log \frac{p(x, y)}{p(y)} \right\rangle. \end{aligned} \quad (17)$$

توجه کنید که در این رابطه ها $\langle \rangle$ به معنای متوسط روی تابع توزیع $p(x, y)$ است. به طور کلی در همه روابط مشابه متوسط روی بزرگ ترین تابع توزیع است. هم چنین اطلاعات متقابل دو تابع توزیع کلاسیک به صورت ساده زیر نوشته می شود:

$$I(X : Y) = H(X) + H(Y) - H(X, Y) = - \left\langle \log \frac{p(x)p(y)}{p(x, y)} \right\rangle. \quad (18)$$

■ مثال: منبع

$$X = \{000(1/2), 111(1/2)\} \quad (19)$$

را که در آن اعداد داخل پرانتز احتمالات رشته ها را نشان می دهند در نظر بگیرید. برای این منبع داریم $H(X) = 1$ می توانیم رشته سوالات خود را به ترتیب زیر تنظیم کنیم:

۱ - آیا همه اعداد صفر هستند؟

در هر دو صورت جواب آری یا خیر ما به رشته مورد نظری که سوال کننده در نظر گرفته است پی می بریم. یعنی یک سوال برای رسیدن به رشته

مورد نظر کفایت می کند.

حال منبع زیر را در نظر بگیرید:

$$X = \{000(1/4), 111(1/4), 001(1/4), 110(1/4)\} \quad (20)$$

حال می توانیم سوالات خود را به شکل زیر تنظیم کنیم:

۱ - آیا اکثریت بیت ها صفر هستند؟

۲ - آیا همه بیت ها مثل هم هستند؟

در این صورت با دوسوال به رشته مورد نظری رسم و $H(X)$ نیز برابر با ۲ است.

حال فرض کنید که از قبل کسی به ما گفته است که رقم سمت راست این رشته برابر با 1 است. در این صورت می دانیم که رشته مورد نظر یکی از رشته های $\{001, 111\}$ است. اکنون با دانستن رقم سمت راست که آن را یک متغیر تصادفی مثل Y در نظر می گیریم، کافی است که با پرسیدن تنها یک سوال به رشته مورد نظر دست پیدا کنیم. در واقع داریم

$$H(X | 1) = 1, \quad H(X | 0) = 1, \quad \rightarrow H(X|Y) = 1. \quad (21)$$

یعنی وقتی رقم سمت راست تعیین می شود، اطلاعات لازم (تعداد سوال های لازم) برای رسیدن به رشته مورد نظر از ۲ به ۱ تقلیل پیدا می کند. به این دلیل می گوییم که اطلاعات متقابل Y ، X برابر است با

$$I(X : Y) = H(X) - H(X | Y) = 2 - 1 = 1. \quad (22)$$

به این ترتیب دانستن یک رقم سمت راست به اندازه یک بیت در مورد کل رشته به ما اطلاع داده است. حال فرض کنید که کسی به ما دو رقم سمت راست را بگوید. در این صورت می بینیم که کل رشته به طور کامل تعیین می شود و سوالی برای پرسیدن باقی نمی ماند. در این جا داریم:

$$H(X|00) = 0, \quad H(X|01) = 0, \quad H(X|10) = 0, \quad H(X|11) = 0 \quad \rightarrow H(X|Y) = 0 \quad (23)$$

در نتیجه خواهیم داشت:

$$I(X : Y) = H(X) - H(X | Y) = 2 - 0 = 2. \quad (24)$$

در این جا اطلاعات متقابل بین دو رقم سمت راست و کل رشته زیاد و برابر با ۲ بیت است.

۳ خواص ریاضی توابع اطلاعات

در این بخش خواص ریاضی توابع اطلاعات را بررسی می کنیم. تقریباً همه این خواص از یک قضیه ساده ولی مهم بدست می آیند.

■ **قضیه:** تابع انتروپی شانون در رابطه زیر صدق می کند که در آن q هر تابع توزیع احتمال دلخواهی است:

$$H(X) \leq - \sum_x p(x) \log_2 q(x). \quad (25)$$

که در آن تساوی فقط وقتی برقرار می شود که دو توزیع احتمال یکی باشند.

■ **اثبات:** بارسم کردن تابع لگاریتم و تابع $x - 1$ ، می توان نشان داد که تابع لگاریتم در خاصیت زیر صدق می کند:

$$\ln x \leq (x) - 1, \quad (26)$$

که در آن تساوی فقط برای $x = 1$ برقرار می شود. حال قرار می دهیم $x = \frac{q(x)}{p(x)}$ و در نتیجه

$$\ln \frac{q(x)}{p(x)} \leq \frac{q(x)}{p(x)} - 1, \quad \forall x, \quad (27)$$

که در آن تساوی فقط وقتی برقرار می شود که $q(x) = p(x)$. در نتیجه

$$\sum_x p(x) \ln \frac{q(x)}{p(x)} \leq \sum_x q(x) - \sum_x p(x) = 0, \quad (28)$$

که همان نامساوی ای است که می خواستیم ثابت کنیم. دقت کنید که نامساوی (۲۶) فقط برای $\ln(x)$ درست است و نه برای لگاریتم در پایه ۲. ولی پس از بدست آوردن رابطه (۲۸) ما می توانیم طرفین آن را در هر عددی ضرب کنیم و رابطه ای بدست آوریم که در هر پایه

ای برای لگاریتم صحیح است. حال فرض کنید که

$$\sum_x p(x) \log \frac{q(x)}{p(x)} = 0. \quad (29)$$

با ضرب کردن این رابطه در یک عدد مناسب می توانیم آن را به صورت زیر بنویسیم:

$$\sum_x p(x) \ln \frac{q(x)}{p(x)} = 0. \quad (30)$$

سپس می توانیم آن را به شکل زیر بنویسیم

$$\sum_x p(x) \left[\ln \frac{q(x)}{p(x)} - \left(\frac{q(x)}{p(x)} - 1 \right) \right] = 0. \quad (31)$$

حال دقت می کنیم که بنا بر نامساوی (27) جملات داخل پرانتز همگی کوچک تر از یا مساوی با صفر هستند. صفر شدن این جمع به این معناست که همه این جملات برابر با صفر هستند که با توجه به نامساوی (26) به معنای آن است که برای همه i ها $q(x) = p(x)$. یعنی دوتابع توزیع احتمال یکی هستند.

■ **نتیجه ۱:** مقدار بیشینه تابع اطلاعات $H = \sum_{x=1}^M p(x) \log \frac{1}{p(x)}$ برابر است با $\log M$ و این مقدار بیشینه فقط برای توزیع یکنواخت $\{p(x) = \frac{1}{M}\}$ برقرار می شود

■ **اثبات:** در قضیه قبلی قرار می دهیم $q(x) = \frac{1}{M}$. در نتیجه خواهیم داشت:

$$\sum_{x=1}^M p(x) \log \frac{1}{p_x} = H - \log M \leq 0, \quad (32)$$

که در آن تساوی فقط وقتی برقرار می شود که $p(x) = \frac{1}{M}$.

■ **نتیجه ۲:** خاصیت زیر جمع پذیری^۱ برای دو متغیر تصادفی X, Y نامساوی زیر برقرار است

$$H(X, Y) \leq H(X) + H(Y), \quad (33)$$

^۱Property Subadditivity

که در آن تساوی فقط وقتی برقرار می شود که X, Y متغیرهای مستقل باشند.

■ **اثبات :** تابع توزیع دومتغیر را با $p(x, y)$ نشان می دهیم. در نتیجه خواهیم داشت:

$$p_1(x) := \sum_y p(x, y), \quad p_2(y) := \sum_x p(x, y). \quad (34)$$

حال تابع توزیع $q(x, y) := p_1(x)p_2(y)$ را در نظریه گیریم و از قضیه ای که ثابت کردیم استفاده می کنیم :

$$\sum_{x,y} p(x, y) \log \frac{q(x, y)}{p(x, y)} \leq 0 \quad (35)$$

که در آن تساوی فقط وقتی برقرار می شود که $p(x, y) = q(x, y) = p_1(x)p_2(y)$. اما نامساوی بالا را وقتی بازنویسی کنیم چیزی نیست جز

$$H(X, Y) \leq H(X) + H(Y), \quad (36)$$

که می توان آن را به شکل زیر نیز نوشت:

$$H(X|Y) \leq H(X). \quad (37)$$

این نامساوی در واقع بیان می کند که دانستن یک متغیر تصادفی دیگر مثل Y همواره از انترپی موجود در متغیر X کم می کند (چیزی در باره آن به ما می گوید و اطلاعات ما را افزایش می دهد). اگر بخواهیم از زبان زندگی روزمره کمک بگیریم می توانیم بگوییم که معنای نامساوی (36) به عنوان مثال این است که : اطلاعات موجود در جمله « فردا هوا ابری است و باران می بارد » کمتر از مجموع اطلاعاتی است که در دو جمله « فردا هوا ابری است » و « فردا هوا بارانی است » می باشد. دلیل این امر آن است که معمولاً بین ابری بودن هوا و بارانی بودن آن یک همبستگی وجود دارد که به ما اجازه می دهد از اولی بتوانیم وجود دومی را حدس بزنیم. بنابراین کسی که هر دو جمله را به ما می گوید دوبرابر کسی که فقط یکی از جملات را به ما می گوید به ما اطلاع نمی دهد. این مثال طبیعتاً یک مثال کلامی است و کمی نیست.

■ **نتیجه ۳:** اطلاعات متقابل یک کمیت نامنفی است. این نتیجه از تعریف اطلاعات متقابل و نتیجه ۲ بدست می آید.

■ **تمرین:** احتمالات نسبی دو متغیر تصادفی مطابق با جدول زیر داده شده است: منظور از احتمال نسبی این است که برای بدست آوردن احتمال می بایست اعداد درون جدول را بهنجار کنید طوری که مجموع تمام احتمالات برابر با یک شود.

y_6	y_5	y_4	y_3	y_2	y_1	$p(x, y)$
2	4	2	5	0	2	x_1
5	1	0	6	3	0	x_2
0	3	0	0	4	9	x_3
1	7	4	3	1	3	x_4
3	1	2	0	2	0	x_5
0	5	3	2	7	0	x_6

الف: تابع آنتروپی شانون $H(X, Y)$ را حساب کنید.

ب: تابع های آنتروپی $H(X)$ ، $H(Y)$ ، $H(X|Y)$ و $H(Y|X)$ را محاسبه کنید.

■ **تمرین:** مثالی از یک تابع توزیع احتمال $P(x, y)$ ارائه دهید که برای بعضی از مقادیر متغیرها داشته باشیم: $P(x | y) \leq P(x)$ و برای بعضی دیگر داشته باشیم $P(x | y) \geq P(x)$.

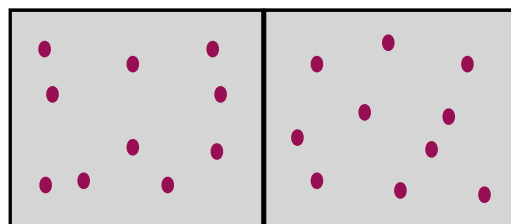
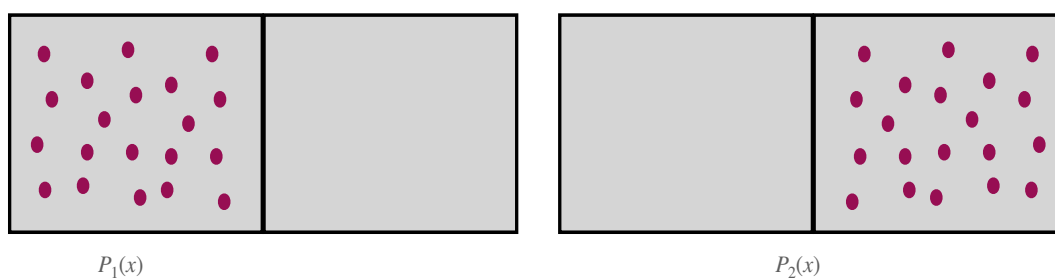
■ **قضیه:** اطلاعات تابع محدبی از توزیع احتمال است. به عبارت دیگر اگر P_1 و P_2 دو تابع توزیع احتمال و $P_0(x) = \lambda P_1(x) + (1 - \lambda) P_2(x)$ ترکیب خطی محدب آنها باشد آنگاه

$$H_0(X) \geq \lambda H_1(X) + (1 - \lambda) H_2(X). \quad (38)$$

به اصطلاح می گوئیم که اطلاعات یک تابع محدب روبه پایین است که به یادماندن شکل آن را نیز در ذهن آسان می کند.

معنای فیزیکی این نامساوی این است که مخلوط کردن دو تابع توزیع احتمال همواره باعث افزایش آنتروپی می شود. به عنوان مثال می توانید فرض کنید که P_1 نشان دهنده وضعیتی است که در آن مولکول های یک گاز همه در طرف چپ یک ظرف جمع شده اند و P_2 نشان دهنده وضعیتی

است که در آن همه مولکول ها در طرف راست ظرف جمع شده اند. در این صورت واضح است که وقتی دیواره جدا کننده را از وسط ظرف بر می داریم وضعیتی بوجود می آید که مولکول ها تمام ظرف را اشغال می کنند و و این وضعیت جدید دارای انترپپی بیشتری نسبت به وضعیت های قبلی است. شکل (۳) نشان دهنده مفهومی است که در این مثال آمده است: اگر این تعداد را با Q_m نشان دهیم خواهیم داشت

$$P(x) = \frac{1}{2}P_1(x) + \frac{1}{2}P_2(x)$$

شکل ۲: تابع $P_1(x)$ توزیع احتمال حضور ذرات را در سمت چپ جعبه نشان می دهد. تابع $P_2(x)$ نیز توزیع احتمال حضور ذرات را در سمت راست جعبه نشان می دهد. وقتی که دیواره را بر می داریم، با احتمال یک دوم ذره در سمت راست و با احتمال یک دوم ذره در سمت چپ است و تابع توزیع احتمال حضور برابر است با $\frac{1}{2}P_1(x) + \frac{1}{2}P_2(x)$ که ترکیب محدبی از توابع توزیع قبلی است.

■ **اثبات :** بازهم ازنامساوی اساسی ای که ثابت کردیم استفاده می کنیم. با کمی خلاصه نویسی درنمادها خواهیم داشت:

$$H_0 - \lambda H_1 - (1 - \lambda)H_2$$

$$\begin{aligned}
&= \sum p_0 \log \frac{1}{p_0} - \lambda \sum p_1 \log \frac{1}{p_1} - (1 - \lambda) \sum p_2 \log \frac{1}{p_2} \\
&= \sum (\lambda p_1 + (1 - \lambda) p_2) \log \frac{1}{\lambda p_1 + (1 - \lambda) p_2} - \lambda \sum p_1 \log \frac{1}{p_1} - (1 - \lambda) \sum p_2 \log \frac{1}{p_2} \\
&= \lambda \sum p_1 \log \frac{p_1}{\lambda p_1 + (1 - \lambda) p_2} + (1 - \lambda) \sum p_2 \log \frac{p_2}{\lambda p_1 + (1 - \lambda) p_2} \geq 0, \tag{۳۹}
\end{aligned}$$

که در خط آخر از نامساوی اساسی استفاده کرده ایم.

■ **تمرین:** برای یک سکه که دو روی آن با اعداد 0 و 1 نشان داده می شوند، دو تابع توزیع احتمال به شکل زیر در نظر بگیرید:

$$\{P(0) = 1/2, P(1) = 1/2\}, \quad \{Q(0) = 1/3, Q(1) = 2/3\}. \tag{۴۰}$$

حال درستی رابطه تحدب را برای آنتروپی شانون تحقیق کنید.

■ خاصیت زیرجمع پذیری قوی:

به ازای هر سه متغیر تصادفی X, Y, Z و نامساوی زیر برقرار است:

$$H(X|Y, Z) \leq H(X|Y). \tag{۴۱}$$

این رابطه در واقع بیان می کند که ایجاد شرط اضافه باعث کاهش آنتروپی شانون می شود. به عبارت دیگر اگر علاوه بر مقدار Y مقدار Z را نیز تعیین کنیم، اطلاعات کمتری در X باقی می ماند. این نامساوی را به صورت زیر نیز می توان نوشت:

$$H(X, Y, Z) - H(Y, Z) \leq H(X, Y) - H(Y) \tag{۴۲}$$

■ **اثبات:** آنتروپی شانون برای یک توزیع احتمال را می توان به صورت زیر نیز نوشت:

$$H(X) = - \sum_x p_x \log p_x = - \langle \log p_x \rangle, \tag{۴۳}$$

که در آن معنای $\langle \rangle$ متوسط نسبت به همان تابع توزیع احتمال است. به این ترتیب آنتروپی شانون برای هر توزیع احتمالی، متوسط $\log \frac{1}{p_x}$ روی همان تابع توزیع احتمال است. با استفاده از این تعبیر می توان آنتروپی شرطی را نیز به صورت زیر بازنویسی کرد:

$$H(X|Y) = H(X, Y) - H(Y) = - \sum_{x,y} p(x, y) \log p(x, y) + \sum_y p(y) \log p(y)$$

$$\begin{aligned}
&= -\sum_{x,y} p(x,y) \log p(x,y) + \sum_{x,y} p(x,y) \log p(y) \\
&= -\left\langle \log \frac{p(x,y)}{p(y)} \right\rangle. \tag{44}
\end{aligned}$$

هم چنین اطلاعات متقابل دو تابع توزیع کلاسیک به صورت ساده زیر نوشته می شود:

$$I(X : Y) = H(X) + H(Y) - H(X, Y) = -\left\langle \log \frac{p(x)p(y)}{p(x,y)} \right\rangle. \tag{45}$$

این بازنویسی به ما امکان می دهد که خاصیت زیرجمع پذیری قوی را برای آنتروپی شانون براحتی ثابت کنیم. می نویسیم:

$$I(X, Z : Y) = H(X, Z) + H(Y) - H(X, Z, Y) = -\left\langle \log \frac{p(x,z)p(y)}{p(x,y,z)} \right\rangle. \tag{46}$$

برای این منظور توجه می کنیم که خاصیت زیرجمع پذیری قوی چیزی نیست جز رابطه ی زیر:

$$I(X : YZ) \geq I(X : Y) \tag{47}$$

که از نظر شهودی معنای روشنی نیز دارد: دانستن Y, Z مسلماً بیش از دانستن Y به تنهایی به ما کمک می کند که در باره X اطلاعات بدست آوریم. برای اثبات این رابطه با کمی محاسبه بدست می آوریم.

$$\begin{aligned}
I(X : YZ) - I(X : Y) &= -\left\langle \log \frac{p(x)p(y,z)}{p(x,y,z)} - \log \frac{p(x)p(y)}{p(x,y)} \right\rangle \\
&= -\left\langle \log \frac{p(y,z)p(x,y)}{p(x,y,z)p(y)} \right\rangle \\
&= -\left\langle \log \frac{p(x,y)}{p(y)} \frac{p(y,z)}{p(y)} \frac{p(y)}{p(x,y,z)} \right\rangle \\
&= -\left\langle \log \frac{p(x|y)p(z|y)}{p(x,z|y)} \right\rangle \tag{48}
\end{aligned}$$

حال باید ثابت کنیم که عبارت آخر مثبت است. اما اگر به رابطه ی (45) نگاه کنیم، جمله آخر چیزی نیست جز:

$$\sum_y p(y) I(X : Z|y) \geq 0, \tag{49}$$

که در نامساوی آخری از این استفاده کرده ایم که اطلاعات متقابل همواره مثبت است.

۴ تعریف کانال کلاسیک

منظور از یک کانال کلاسیک عملگری است که یک آزمایش تصادفی X را به آزمایش تصادفی Y تبدیل می کند. بهترین مثال آن هر نوع کانال مخابراتی کلاسیک است. X را ورودی کانال و Y را خروجی آن می نامیم. یک کانال بدون نوفه کانالی است که خروجی آن دقیقاً با ورودی آن برابر است. بجایزین کانال ایده آل هرکانال دیگری علائم ورودی $x_i \in X$ را با احتمالات معین $P(y_j|x_i)$ به علائم خروجی $y_j \in Y$ تبدیل می کند. هرگاه در خروجی کانال علامت y_j را دریافت کنیم می توانیم احتمال شرطی این که چه علامت x_i ای منجر به این علامت در خروجی شده است را حساب کنیم. در واقع داریم:

$$\begin{aligned} P(x_i|y_j) &= \frac{P(x_i, y_j)}{P(y_j)} = \frac{P(y_j, x_i)}{\sum_{x_i} P(y_j, x_i)} \\ &= \frac{P(y_j|x_i)P(x_i)}{\sum_{x_i} P(y_j|x_i)P(x_i)} \end{aligned} \quad (50)$$

در آخرین عبارت $P(x_i)$ مشخصه منبع X و $P(y_j|x_i)$ مشخصه کانال است و هر دو معلوم هستند. در نوشتن این روابط از متقارن بودن تابع $P(x, y)$ نسبت به دو مولفه اش استفاده کرده ایم. اما این متقارن بودن با توجه به نکته زیر در مورد نمادگذاری روشن می شود:

■ **یک نکته در باره نمادگذاری:** اگر بخواهیم نمادگذاری دقیقی بکار ببریم باید بجای $P(x, y)$ بنویسیم $P(X = x, Y = y)$ که به معنای احتمال آن است که متغیر تصادفی X مقدار x و متغیر تصادفی Y مقدار y را اختیار کند. این نمادگذاری بدون ابهام است اما کمی طولانی است. نمادگذاری اول ساده است. از مقایسه این دو می توان فهمید که چرا همواره می توانیم بنویسیم $P(x, y) = P(y, x)$ چرا که در واقع معنای این رابطه این است که

$$P(X = x, Y = y) = P(Y = y, X = x).$$

■ **تمرین:** یک کانال کلاسیک با احتمالات شرطی زیر توصیف می شود:

$$P(0|0) = 1 - p, \quad P(1|1) = 1 - q. \quad (51)$$

هرگاه آزمایش ورودی به صورت

$$X = \{P(0) = a, P(1) = 1 - a\}, \quad (52)$$

آزمایش خروجی را پیدا کنید. سپس کمیت های زیر را حساب کنید:

$$H(X), \quad H(Y), \quad H(X|Y), \quad H(Y|X), \quad I(Y : X), \quad I(X : Y). \quad (53)$$

■ **قضیه:** اطلاعات پردازش شده در یک کانال $I(X; Y)$ تابع محدبی از احتمالات ورودی X است.

در یک کانال آنزامل ورودی را با X و آنزامل خروجی را با Y نشان می دهیم. احتمالات شرطی $P(y|x)$ در واقع مشخصه کانال هستند و احتمال تبدیل پیام x به y را در طول کانال نشان می دهند و ربطی به احتمال پیام های ورودی ندارند. حال هرگاه برای آنزامل ورودی دو تابع توزیع احتمال $P_1(x)$ و $P_2(x)$ و جمع محدب آنها یعنی $P_0(x) = \lambda P_1(x) + (1 - \lambda)P_2(x)$ را در نظر بگیریم آنگاه با توجه به تعاریف زیر:

$$\begin{aligned} P(y) &= \sum_x P(y|x)P(x), \\ P(x, y) &= P(y|x)P(x), \end{aligned} \quad (54)$$

خواهیم داشت

$$\begin{aligned} P_0(x, y) &= \lambda P_1(x, y) + (1 - \lambda)P_2(x, y) \\ P_0(y) &= \lambda P_1(y) + (1 - \lambda)P_2(y). \end{aligned} \quad (55)$$

با ترکیب این روابط با تعریف اطلاعات متقابل و هم چنین محدب بودن تابع اطلاعات اثبات قضیه کامل می شود.

■ **تمرین:** این اثبات را به صورت کامل بنویسید.

■ **تمرین:** یک کانال در نظر بگیرید که به صورت زیر عمل می کند:

$$P(0|0) = 1 - p, \quad P(1|1) = 1 - q. \quad (56)$$

آنزامل های ورودی را به صورت زیر در نظر بگیرید:

$$X_0 := \{P(0) = 1/2, P(1) = 1/2\}, \quad X_1 := \{Q(0) = 1/3, Q(1) = 2/3\}. \quad (57)$$

الف: درستی رابطه تحدب را برای اطلاعات متقابل تحقیق کنید.

ب: هرگاه که در مقصد، گیرنده رشته خروجی 000 را دریافت کند حساب کنید که احتمال اینکه در مبداء هرکدام از رشته های $x_1x_2x_3$

ارسال شده باشند چقدر است؟

■ **تمرین:** جفت متغیر تصادفی (X, Y) را مطابق جدول زیر در نظر بگیرید: Y ناشی از انداختن یک طاس است که مقادیر ۱ تا ۶ را به خود می‌گیرد و X نیز دو مقدار متفاوت یک سکه است که مقادیر a یا b را اختیاری کند.

(X, Y)	1	2	3	4	5	6
a	0.2	0.1	0.08	0.04	0.05	0.05
b	0.1	0.02	0.15	0.06	0.1	0.05

(58)

کمیت‌های زیر را حساب کنید: الف: $H(X)$ ، $H(Y)$ ، $H(X, Y)$ ، $H(X|Y)$ ، $H(Y|X)$ و $I(X; Y)$.

۵ فشرده سازی اطلاعات در غیاب نوفه

بهترین کاربرد برای فهم فشرده سازی اطلاعات مطالعه یک مثال ساده است. فرض کنید که هدف ما ارسال متن‌هایی است که تنها از چهار حرف الفبا به نام‌های A ، B ، C و D تشکیل شده است. یک روش برای ارسال این متن‌ها آن است که حرف‌های چهارگانه فوق را با بیت‌های 0 و 1 که در مخابرات دیجیتال معمول است، به ترتیب زیر کد کنیم.

$$A \rightarrow 00$$

$$B \rightarrow 01$$

$$C \rightarrow 10$$

$$D \rightarrow 11.$$

(۵۹)

در این صورت به ازای هر حرف دوبیت مخابره کرده ایم. حال سوال این است که آیا می‌توانیم یک روش کد کردن به کار ببریم که در آن طول به ازای هر حرف تعداد بیت‌هایی که به طور متوسط مخابره می‌کنیم کمتر از 2 باشد؟

فرض کنید که این حروف در متن های یادشده بااحتمالات زیر ظاهر می شوند:

$$P(A) = \frac{1}{8} \quad P(B) = \frac{1}{8} \quad P(C) = \frac{1}{4} \quad P(D) = \frac{1}{2}. \quad (60)$$

حال روش کدگذاری زیر را به کار می بریم:

$$\begin{aligned} D &\rightarrow 0 \\ C &\rightarrow 10 \\ B &\rightarrow 110 \\ A &\rightarrow 111. \end{aligned} \quad (61)$$

در این روش کدگذاری برای بعضی ازحروف بیش از دوبیت به کاربرده ایم ولی اگر طول متوسط کدهایی را که برای حروف به کاربرده ایم

محاسبه کنیم نتیجه جالب توجه خواهد بود. این طول متوسط برابر است با:

$$\langle l \rangle = \sum_{i=1}^4 l_i \times p_i = 1 \times \frac{1}{2} + 2 \times \frac{1}{4} + 3 \times \frac{1}{8} + 3 \times \frac{1}{8} = \frac{7}{4}. \quad (62)$$

بنابراین با یک کدگذاری مناسب توانسته ایم طول متوسط رشته بیت هایی را که برای مخابره پیام بکاربرده ایم از 2 به $\frac{7}{4}$ کاهش دهیم. ضمناً

باید دقت کنیم که این نحوه کدگذاری هیچ نوع ابهامی درباره متنی که مخابره شده است دربر ندارد وهر رشته ای ازبیت ها به طوریکتا به متن اولیه

بازگشایی می شود. به عنوان مثال رشته زیر

$$010001000110111. \quad (63)$$

بدون ابهام به متن زیرگشوده می شود و متن دیگری برای بازگشایی آن قابل تصور نیست

$$DCDDCDDBA. \quad (64)$$

این که چه نوع کد هایی یکتاگشاهستند موضوعی است که مادردرسهای آینده به آن خواهیم پرداخت وفعلاً موضوع بحث مانیت. ولی یک

نکته مهم راباید ذکرکنیم: هرگاه آنتروپی متغیرتصادفی $X = \{A, B, C, D\}$ را بااحتمالات ذکرشده حساب کنیم حاصل آن برابرخواهد بودبا:

$$\begin{aligned} H(X) &= \sum_{i=1}^4 p_i \log_2\left(\frac{1}{p_i}\right) = \frac{1}{2} \times \log_2(2) + \frac{1}{4} \times \log_2(4) + \frac{1}{8} \times \log_2(8) + \frac{1}{8} \times \log_2(8) \\ &= \frac{1}{2} \times 1 + \frac{1}{4} \times 2 + \frac{1}{8} \times 3 + \frac{1}{8} \times 3 = \frac{7}{4}. \end{aligned} \quad (65)$$

بنابراین در این مثال خاص طول متوسط کدگذاری ای که به کار بردیم با میزان اطلاعات موجود در متن برابر است. آیا این یک خصلت عمومی است؟ ادامه این درس و ضمیمه آن پاسخی به این سوال را در بر دارد.

■ تمرین: فرض کنید که متنی که می خواهیم ذخیره کنیم از همان الفبای ساده چهارحرفی با همان احتمالات تشکیل شده است اما این بار می خواهیم حروف را به صورت دوتایی کد کنیم. ضمناً می دانیم که بین حروف یک همبستگی وجود دارد: این همبستگی به احتمالات زیر مشخص شده است:

$$P(y = x|x) = 5/8, \quad P(y \neq x|x) = 3/8. \quad (66)$$

الف: احتمالات مربوط به تمام حروف دوتایی را محاسبه کنید.

ب: حال حروف دوتایی را طوری کد کنید که بیشترین فشردگی حاصل شود. تعداد بیت های لازم برای ذخیره هر حرف به طور متوسط چقدر است؟ اگر این همبستگی وجود نداشت تعداد بیت های لازم برای ذخیره هر حرف چقدر می شد؟
ج: احتمالات مربوط به تمام حروف سه تایی را بدست بیاورید. فرض کنید که همبستگی ها فقط دوتایی است.

■ تمرین: فرض کنید که یک متن از حروف زیر با احتمالات نوشته شده تشکیل شده است. یک کد بهینه برای این حروف بنویسید به نحوی که هم طول متوسط پایین باشد و هم رشته ای صفر و یک ها به صورت یکتا به حروف نگاشته شود.

$$P(A) = \frac{1}{32} \quad P(B) = \frac{1}{32} \quad P(C) = \frac{1}{16} \quad P(D) = \frac{1}{8} \quad P(E) = \frac{1}{4} \quad P(F) = \frac{1}{2} \quad (67)$$

■ تمرین: فرض کنید که یک متن از حروف زیر با احتمالات نوشته شده تشکیل شده است. یک کد بهینه برای این حروف بنویسید به نحوی که هم طول متوسط پایین باشد و هم رشته ای صفر و یک ها به صورت یکتا به حروف نگاشته شود.

$$\begin{array}{ccccccc} P(A) = \frac{1}{128} & P(B) = \frac{1}{128} & P(C) = \frac{1}{64} & P(D) = \frac{1}{32} & & & \\ P(E) = \frac{1}{16} & P(F) = \frac{1}{8} & P(G) = \frac{1}{4} & P(H) = \frac{1}{2} & & & (68) \end{array}$$

■ تمرین: فرض کنید که یک متن از حروف زیر با احتمالات نوشته شده تشکیل شده است. یک کد بهینه برای این حروف بنویسید به نحوی که هم طول متوسط پایین باشد و هم رشته ای صفر و یک ها به صورت یکتا به حروف نگاشته شود.

$$\begin{array}{llll}
 P(A) = \frac{1}{256} & P(B) = \frac{1}{256} & P(C) = \frac{1}{128} & P(D) = \frac{1}{128} \\
 P(E) = \frac{1}{128} & P(F) = \frac{1}{32} & P(G) = \frac{1}{16} & P(H) = \frac{1}{8} \\
 P(K) = \frac{1}{4} & P(L) = \frac{1}{2} & &
 \end{array} \quad (۶۹)$$

بعد از ذکر این مثال می خواهیم بفهمیم که در حالت کلی چگونه می توان اطلاعات موجود در یک منبع X را فشرده کرد. فرض کنید که منبع متن هایی تولید می کند که این متن ها از الفبای $A = \{x_1, x_2, \dots, x_N\}$ تشکیل شده اند و احتمال ظاهر شدن هر حرف مثل x_i در این متن ها با p_i داده می شود. بنابراین یک منبع رمی توان به عنوان یک متغیر تصادفی با اطلاعات معین $H(X)$ در نظر گرفت. برای سادگی فرض کنید که N توانی از 2 است یعنی $N = 2^n$. حال اگر بدون توجه به احتمالات ظاهر شدن حروف مختلف بخواهیم متن ها را مخابره کنیم می توانیم هر حرف الفبای A را بایک رشته n تایی از بیت های 0 و 1 کدگذاری کنیم. در این صورت برای هر متن که شامل M حرف است تعداد Mn بیت مصرف می کنیم یا به عبارت دیگر به ازای هر حرف الفبا n بیت مصرف می کنیم. ولی می توانیم روش کدگذاری بهتری به ترتیب زیر بکار ببریم.

به جای اینکه تک تک حروف الفبا را کدگذاری کنیم، سعی می کنیم که رشته M تایی را به K رشته کوچکتر یعنی رشته هایی به طول m تقسیم کنیم. بنابراین داریم

$$M = Km.$$

دقت کنید که m نیز به اندازه کافی بزرگ است. تعداد کل رشته های m حرفی برابر است با N^m . ولی نکته این است که ما تنها می بایست رشته های نمونه را کد کنیم. بعنوان مثال درست است که هر حرف از حروف الفبای انگلیسی با یک فرکانس مشخص در نوشتارهای انگلیسی ظاهر می شود اما رشته هایی m حرفی مثل

AAAAAAAAAAAAAAAAAAAA

یا

AAABBBBAAABBBAAABBB

رشته هایی هستند که به ندرت ظاهر می شوند. دقت کنید که فعلا کاری به معنای جملات نداریم بلکه تنها به فرکانس ظاهر شدن حروف توجه داریم. در دو مثال بالا منظور ما این نیست که چنین رشته هایی از نظر معنایی نادر هستند بلکه منظور ما این است که این رشته ها از نظر فراوانی

حروف ظاهر شده نایاب هستند. در عوض رشته ای مثل

$$ABQUQIPQUTNVIABURQOR \quad (۷۰)$$

از نظر فراوانی حروف یک رشته نمونه است. یعنی اینکه اگر یک رشته بلند از یک متن انگلیسی را انتخاب کنیم و فراوانی حروف آن را با رشته بالا مقایسه کنیم اختلاف چندانی مشاهده نمی کنیم. اگر تعداد حروف انگلیسی را همراه با حروف اضافه و فاصله ها تعداد 32 تا بگیریم آنگاه هر کدام از حروف را با 5 بیت می توانیم کد کنیم. به این ترتیب یک رشته با طول N می بایست با $5N$ بیت کد کنیم.

حال دقت می کنیم که احتمال ظاهر شدن بسیاری از رشته ها آنقدر ناچیز است که می توانیم برای آنها کد کلمه هایی با طول خیلی بلند استفاده کنیم و در عوض برای کد کردن رشته های متعارف کد کلمه هایی با طول کوتاه استفاده کنیم تا به طور متوسط بیت های کمتری برای مخابره متن های منبع X مصرف کنیم. اما رشته های متعارف کدام هاستند؟ و کد کردن آنها چقدر باعث فشرده شدن پیام های می شود. در هر رشته m حرفی به شرطی که m به اندازه کافی بزرگ باشد به تقریب تعداد mp_1 حرف آن x_1 ، mp_2 حرف آن x_2 و mp_N تا حرف آن x_N خواهد بود. هر قدر که طول رشته یعنی m بیشتر باشد، افت و خیز تعداد واقعی حرف ها حول این مقادیر متوسط کمتر خواهد بود. حال سوال می کنیم که چه تعداد رشته متعارف با طول m وجود دارد. اگر این تعداد را با Q_m نشان دهیم خواهیم داشت

2

شکل ۳: یک رشته بلند را به رشته های با طول m تقسیم و سپس هر کدام را به عنوان یک رشته نمونه کد می کنیم.

$$Q_m = \frac{m!}{(mp_1)!(mp_2)! \cdots (mp_N)!} \quad (71)$$

اما با استفاده از تقریب استرلینگ $\ln m! = m \ln m - m + \ln \sqrt{2\sqrt{\pi}m}$ که برای m های بزرگ برابر است با $\ln m! = m \ln m - m$ می توانیم بنویسیم:

$$\log_2 Q_m = \log_2 \left(\frac{m!}{(mp_1)!(mp_2)! \cdots (mp_N)!} \right) \approx m \left(\sum_{i=1}^N p_i \log_2 \frac{1}{p_i} \right) \equiv mH(X) \quad (72)$$

که در آن تابع $H(X)$ به صورت زیر تعریف شده است:

$$H(X) := \sum_{i=1}^N p_i \log_2 \left(\frac{1}{p_i} \right) \quad (73)$$

بنابراین تعداد جملات متعارف با طول m با تقریب بسیار خوب برابر خواهد بود با

$$Q_m \approx 2^{mH(X)} \quad (74)$$

حال اگر تعداد جملات متعارف برابر باشد با مقدار فوق، می توانیم هر کدام از این جملات را با یک رشته بیت های 0 و 1 کدگذاری کنیم و مسلم است که تعداد بیت هایی که برای این کار احتیاج داریم برابر است با $mH(X)$. از آنجا که هر رشته دارای m حرف بوده است مثل این است که در عمل برای مخابره هر حرف $H(X) := k$ بیت بکار برده ایم. از آنجا که $H(X) \leq \log_2 N = n$ نتیجه می گیریم که در ارسال بیت ها برای مخابره پیام صرفه جویی مهمی انجام داده ایم زیرا با این روش کد کردن که آن را *Block coding* می گوئیم برای هر حرف به جای n بیت $H(X)$ بیت مصرف کرده ایم که از n کمتر است.

آنچه که در بالا گفته شد محتوای کلی قضیه شانون در مورد کدگذاری بدون نوبه بود. ولی چگونه می توان این حرف را دقیق کرد؟ چگونه می توان تعریف دقیقی از رشته های متعارف بدست داد؟ با کد نکردن رشته های غیر متعارف چه مقدار مرتکب خطای شویم؟ آیا بیش از این هم می توان پیام های منبع X را فشرده کرد؟ برای پاسخ به این سوالات سعی می کنیم ابتداتعارف دقیقی از مفاهیم گفته شده بدست دهیم.

■ تمرین: فرض کنید که الفبای مورد استفاده شما از حروف زیر با فرکانس های داده شده تشکیل شده است:

k	g	h	g	f	e	d	c	b	a	
1/32	1/32	1/32	1/32	1/16	1/16	1/8	1/8	1/4	1/4	$P(x)$

(75)

برای این حروف یک کد یکتا گشا و بهینه بنویسید.

تا کنون بحث ما در باره رشته های نمونه یا متعارف یک بحث تقریبی بود. حالا می خواهیم این تعریف و نتایج ناشی از آن را به طور دقیق تر بررسی کنیم.

۶ نگاهی دوباره به اطلاعات شرطی و اطلاعات متقابل

بعد از فهم رشته های متعارف و فشرده سازی می توانیم نگاهی دوباره به اطلاعات شرطی و اطلاعات متقابل بیندازیم. از این زاویه جدید می توانیم تعریف متفاوتی برای تابع $H(X)$ پیدا کنیم. یاد گرفتیم که تعداد رشته های متعارف m حرفی برابر است با $2^{mH(X)}$. این حرف به این معناست که اگر کسی یک رشته معین را به عنوان سوال برای مادر نظر گرفته باشد و از ما بخواهد در یک مسابقه به اصطلاح « بیست سوالی » بپرسیدن سوال هایی که پاسخ آنها تنها آری یا خیر است به آن رشته معین دست پیدا کنیم در بهترین حالت می بایست تعداد $mH(X)$ بار سوال کنیم. زیرا بهترین نحوه سوال کردن نحوه ای است که در آن تعداد رشته های باقیمانده را به نصف مقدار قبلی کاهش می دهد و $2^{mH(X)}$ را به $2^{mH(X)-1}$ ، $2^{mH(X)-2}$ و سرانجام به ۱ تقلیل می دهد. مطالب بالا را می توانیم به شکل زیر تعمیم دهیم. فرض کنید که یک متغیر تصادفی با آنتروپی $H(X)$ داریم. رشته هایی طولانی با طول m در نظر می گیریم. مجموعه رشته های نمونه برابر است با $2^{mH(X)}$. ما با پرسیدن $mH(X)$ سوال می توانیم به یک رشته مورد نظر برسیم.

حال فرض کنید که کسی اطلاعاتی از یک متغیر تصادفی دیگر مثل Y به ما داده باشد. این متغیر تصادفی دیگر می تواند یک چیز با ربط مثل رقم های سمت راست این رشته یا تعداد صفرهای رشته و نظایر آن یا یک چیز بی ربط مثل وضع هوای امروز باشد. در هر صورت تابع توزیع رشته ها از $P(X)$ به $P(X|y)$ تغییر می کند. در این صورت تعداد رشته هایی که می بایست جستجو کنیم به $2^{mH(X|y)}$ تقلیل پیدا می کند. در نتیجه با پرسیدن $mH(X|y)$ سوال می توانیم به رشته مورد نظر برسیم. بنابراین دانستن مقدار y تعداد سوالات لازم برای رسیدن به رشته مورد

نظر x را از $mH(X)$ به $mH(X|y)$ کاهش داده است. یعنی اینکه دانستن y به اندازه $mH(X) - mH(X|y)$ بیت به ما اطلاع داده است. اگر روی y متوسط بگیریم، و بر m تقسیم کنیم، چیزی که بدست می آوریم برابر است با

$$I(X : Y) = H(X) - H(X | Y) \quad (76)$$

همان اطلاعات متقابل است.

در واقع مهمترین مثال مشخص از این نوع وقتی است که متغیر تصادفی X رشته های ورودی یک کانال کلاسیک و متغیر تصادفی Y رشته های خروجی همان کانال را تعیین می کند. تابع توزیع $P(x, y)$ احتمال این است که رشته x فرستاده و رشته y دریافت شود. حال سوال می کنیم اگر رشته y دریافت شده باشد، به طور متوسط چه مقدار اطلاعات در مورد رشته ارسال شده داریم؟ یا به طور متوسط با چه تعداد سوال می توانیم رشته ورودی را بفهمیم. معمولاً یک کانال دارای خطاست به این معنی که وقتی رشته ای را دریافت می کنیم، احتمال دارد که رشته ای که فرستاده شده همین رشته نباشد بلکه در اثر خطای کانال، رشته x به این رشته تبدیل شده است. به طور متوسط تعداد این رشته ها برابر است با $2^{mH(X|Y)}$. هدف ما یافتن رشته x از روی رشته دریافت شده است. تمام آنچه که در بالا گفتیم، در این جا معنا پیدا می کند به این معنا که از روی رابطه (76) می فهمیم که اگر کانال دارای هیچ نوع خطایی نباشد، آنگاه دانستن رشته خروجی دقیقاً رشته ورودی را تعیین می کند و در نتیجه

$$H(X|Y) = 0 \quad \longrightarrow \quad I(X : Y) = H(X). \quad (77)$$

هر چه که خطای کانال بیشتر باشد، استقلال رشته های ورودی و خروجی از هم بیشتر شده و در نهایت وقتی که خطای کانال به حدی می رسد که این دو رشته از هم مستقل می شوند خواهیم داشت

$$H(X|Y) = H(X) \quad \longrightarrow \quad I(X : Y) = 0. \quad (78)$$

۷ تعریف دقیق از رشته های متعارف

بهترین کار برای فهم این بخش شروع از یک مثال است. این مثال را به دقت بررسی می کنیم و سپس مفاهیمی را که در این مثال طرح خواهیم کرد به حالت های کلی و دلخواه تعمیم می دهیم. فرض کنید منبع نشان داده شده در شکل (۴) رشته هایی به طول $m = 18$ تولید می کند. این

رشته ها از دو حرف A و B تشکیل می شوند. بنابراین الفبایی که این پیام ها از آن ساخته می شود فقط این دو حرف را دارد. در هر رشته این دو حرف با احتمالات نشان داده شده در شکل تولید می شوند و احتمال تولید حرف ها نیز در هر رشته ای از هم مستقل است. می دانیم که تعداد کل رشته های به طول 18 برابر است با:

$$\mathcal{N}(m = 18) = 2^{18} = 262144. \quad (79)$$

حال از خود سوال می کنیم که معمولاً این منبع چه نوع رشته هایی را تولید می کند؟ برای پاسخ به این سوال می بایست به احتمالات تولید رشته ها نگاه کنیم. این منبع رشته ای مثل $AAAAA \dots A$ را که کلاً از حرف A تشکیل شده است با احتمال خیلی بالا تولید می کند. اما چنین رشته ای بسیار نایاب است. در عوض هرکدام از رشته هایی مثل $AAAABBBBAAABB \dots B$ که مخلوطی از دو حرف الفبا را دارند با احتمال کمتری تولید می کند ولی تعداد چنین رشته هایی آنقدر زیاد است که عملاً مثل این است که این منبع فقط چنین رشته هایی را تولید می کند. در واقع تعداد متوسط حرف های A در این رشته ها برابر با $mp = 12$ و تعداد متوسط حرف B در این رشته ها برابر است با $m(1-p) = 6$ است. بیشترین رشته ها نیز از نوعی هستند که این تعداد متوسط از حروف را در بر دارند. در نگاه اول این رشته ها را رشته های نمونه خوانده ایم. تعداد این رشته ها برابر است با:

$$N_0 = \binom{18}{12} = 18564. \quad (80)$$

اما خب این عدد نسبت به کل تعداد رشته های ممکن کمی کوچک است. حال از خود می پرسیم که احتمال کل تولید این رشته ها چقدر است. از آنجا که هر رشته از این نوع با احتمال $(\frac{2}{3})^{12}(\frac{1}{3})^6$ تولید می شود، احتمال کل تولید این رشته ها که آن را با P_0 نشان می دهیم برابر است با:

$$P_0 = \left(\frac{2}{3}\right)^{12} \left(\frac{1}{3}\right)^6 \binom{18}{12} = 0.1962. \quad (81)$$

یعنی ۲۰ درصد رشته ها از این نوع هستند که البته رقم قابل ملاحظه ای است. اما به هر حال ۸۰ درصد رشته ها از نوع دیگری هستند. دلیل اش هم خیلی روشن است چون فقط رشته هایی را در نظر گرفته ایم که دقیقاً تعداد ۱۲ تا حرف A و ۶ تا حرف B دارند. بهتر است رشته های نمونه را با سخت گیری کمتری تعریف کنیم. برای این کار احتیاج داریم که علاوه بر میانگین تعداد حرف های A میزان افت و خیز حول این تعداد را نیز در نظر بگیریم. می دانیم که میزان افت و خیز برابر است با:

$$\sigma = \sqrt{mp(1-p)} = \sqrt{18 \frac{2}{3} \frac{1}{3}} = 2. \quad (82)$$

ABABBABVBAABVBAABA

BBABBABVBBABBABAABA

ABABAABVBBAAABABA

AAAAAAABVBBAAVBBBA

$$P(A) = p = \frac{2}{3}$$

$$P(B) = q = \frac{1}{3}$$

شکل ۴: یک منبع که رشته های به طول ۱۸ را با احتمالات نشان داده شده صادر می کند.

بنابراین اگر رشته های متعارف را طوری تعریف کنیم که علاوه بر مقدار دقیق میانگین یعنی ۱۲ تا حرف A به اندازه یک انحراف معیار از این تعداد را نیز در خود جای دهند، شاید تعریف بهتری از رشته های میانگین بدست بیاوریم. این تعداد را با N_1 نشان می دهیم. این تعداد برابر است با:

$$N_1 = \sum_{x=10}^{14} \binom{18}{x} = 105774. \quad (83)$$

از خود می پرسیم که احتمال کل تعداد این رشته ها چقدر است. در این جا باید دقت کنیم که این رشته ها همه هم احتمال نیستند. اگر چه احتمال آنها به هم نزدیک است. این احتمال کل برابر است با:

$$P_1 = \sum_{x=10}^{14} \left(\frac{2}{3}\right)^x \left(\frac{1}{3}\right)^{18-x} \binom{18}{x} = 0.7907. \quad (84)$$

بنابراین با در نظر گرفتن تنها یک انحراف معیار که مقدار کم ۲ نسبت به ۱۸ است توانسته ایم تعداد رشته های نمونه را از عدد ۱۸۵۶۴ به تعداد ۱۰۵۷۷۴ برسانیم و احتمال کل را از ۰.۱۹۶۲ به ۰.۷۹۰۷ برسانیم. از خود می پرسیم که اگر به جای یک انحراف معیار دو انحراف

معیاری یعنی به میزان ۴ را اختیار کنیم حاصل چه خواهد شد. پاسخ به سادگی بدست می آید.

$$N_2 = \sum_{x=8}^{16} \binom{18}{x} = 199121, \quad (85)$$

و

$$P_2 = \sum_{x=8}^{16} \left(\frac{2}{3}\right)^x \left(\frac{1}{3}\right)^{18-x} \binom{18}{x} = 0.9788. \quad (86)$$

یعنی تقریباً تمام رشته ها از این نوع هستند. به عبارت دیگر منبع مورد نظر با احتمال 97.88 درصد رشته هایی از این نوع تولید می کند و نکته مهم این است که تعداد کل این رشته ها یعنی N_2 هنوز کمتر از تعداد کل رشته های ممکن یعنی $2^{18} = 262144$ تا است.

به یک خصلت مهم دیگر نیز باید توجه کنیم. بیاید احتمال رشته های مختلف را وقتی که طول رشته برابر با 18 است و رشته های نمونه به اندازه یک انحراف معیار انتخاب می شوند حساب کنیم. احتمال کل رشته هایی که در آن تعداد A ها برابر با x است برابر است با:

$$P(x) = \left(\frac{2}{3}\right)^x \left(\frac{1}{3}\right)^{18-x} \binom{18}{x} \quad 10 \leq x \leq 12 \quad (87)$$

برای x های مختلف (با یک انحراف معیار) این احتمالات برابر است با:

$$P(10) = 0.1156 \quad P(11) = 0.1682 \quad P(12) = 0.1962 \quad P(13) = 0.1811 \quad P(14) = 0.1294. \quad (88)$$

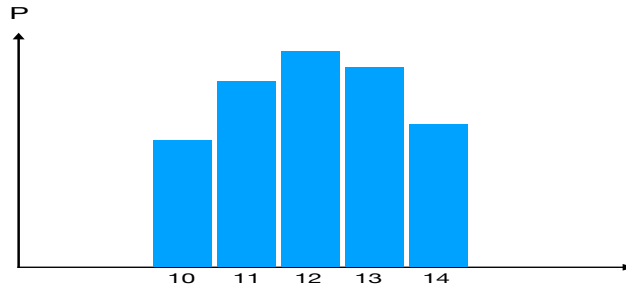
این احتمالات در شکل (۵) نشان داده شده اند.

به نظر می رسد که تابع توزیع احتمال تقریباً یک نواخت است. البته این یکنواختی خیلی تقریبی است. هر چه که طول رشته ها را بیشتر کنیم، این یکنواختی دقیق تر می شود. به عنوان مثال طول رشته ها را بجای 18، 72 انتخاب می کنیم که در این صورت یک انحراف معیار برابر خواهد بود با 4. در نتیجه رشته های نمونه ای که با یک انحراف معیار انتخاب می کنیم مقدار x آنها از ۴۴ تا ۵۲ است. برای این رشته ها خواهیم داشت:

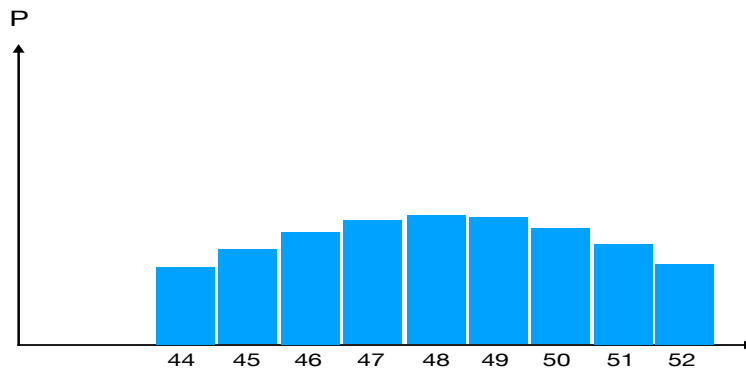
$$P(x) = \left(\frac{2}{3}\right)^x \left(\frac{1}{3}\right)^{72-x} \binom{72}{x} \quad 44 \leq x \leq 52. \quad (89)$$

و به طور صریح

$$P(44) = 0.0589 \quad P(45) = 0.0734 \quad P(46) = 0.0862 \quad P(47) = 0.0954 \quad P(48) = 0.0993$$

شکل ۵: احتمال این که منبع رشته های نمونه مختلف را تولید کند. محور افقی تعداد A ها را در رشته ای به طول 18 نشان می دهد. دیده می شود که تابع توزیع به یک تابع یکنواخت نزدیک است.

شکل ۶: احتمال این که منبع رشته های نمونه مختلف را تولید کند. محور افقی تعداد A ها را در رشته ای به طول 72 نشان می دهد. دیده می شود که تابع توزیع به تابع یکنواخت خیلی نزدیک تر شده است.

$$P(49) = 0.0973 \quad P(50) = 0.0895 \quad P(51) = 0.0772 \quad P(52) = 0.0624. \quad (90)$$

این احتمالات در شکل (۶) نشان داده شده اند.

به وضوح معلوم است که تابع توزیع یکنواخت تر شده است. این روند با افزایش طول رشته ها ادامه می یابد و برای طول های بسیار بزرگ تابع توزیع واقعا یک نواخت می شود. از این مثال ها درس های زیر را می آموزیم:

■ یک - برای طول های بسیار بزرگ کافی است چند انحراف معیار را حول رشته میانگین در نظر بگیریم تا احتمال کل رشته های نمونه هرچقدر که می خواهیم به یک نزدیک شود.

■ دو- برای طول های بسیار بزرگ همه این رشته های نمونه با احتمال تقریبا مساوی تولید می شوند.

■ سه - برای طول های بسیار بزرگ و با در نظر گرفتن چند انحراف معیار منبع عملا فقط رشته های نمونه تولید می کند. تعداد این رشته های نمونه با تقریب بسیار خوبی برابر است با:

$$N_{typ} \approx 2^{mH(X)} \quad (91)$$

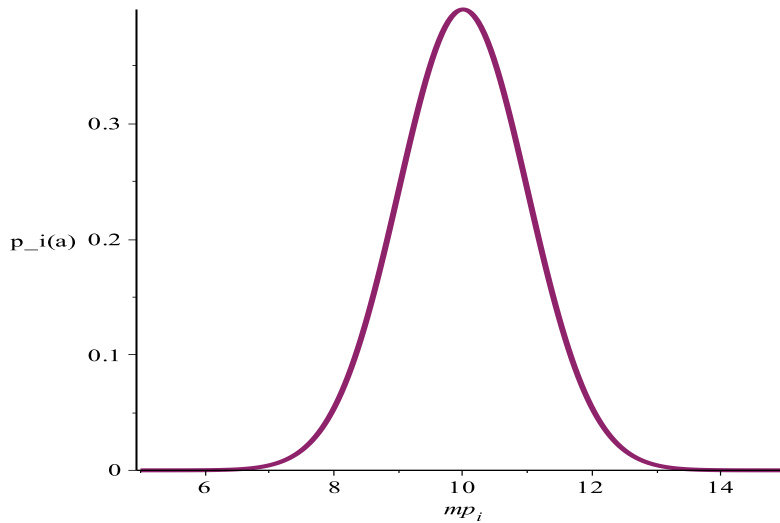
و هر کدام از این رشته ها نیز با احتمال

$$2^{-mH(X)} \quad (92)$$

تولید می شود.

آنچه را که تا کنون در مورد این مثال گفتیم می توانیم به زبان دقیق تر برای حالت کلی بیان کنیم. تا کنون رشته های نمونه 2 را به طور شهودی تعریف کرده ایم و گفته ایم که این رشته ها رشته هایی هستند که تعداد حروف x_i در آنها برابر با mp_i باشد. اما می دانیم که تعداد x_i هیچگاه دقیقا برابر با این مقدار نیست بلکه همواره یک افت و خیز حول این مقدار میانگین وجود دارد. اگر در هر مکان از یک رشته m تایی، وجود یک متغیر مثل x_i را با احتمال p_i و نبود آن را با احتمال $1 - p_i$ در نظر بگیریم، آنگاه با یک تابع احتمال دو جمله ای (و در حد m های بزرگ با یک تابع گاوسی) روبرو هستیم که تعداد متوسط x_i را برابر با mp_i و واریانس آن را برابر با $\sigma_i = \sqrt{mp_i(1 - p_i)}$ بدست می دهد، (شکل (۸)). از روی همین شکل واضح است که می بایست رشته های نمونه یا متعارف را به شکل بهتری تعریف کنیم. بنابراین از خود می پرسیم که یک رشته متعارف دقیقا چه رشته ای است؟ در این تعریف حتما می بایست یک حد و اندازه وجود داشته باشید. بدون این حد و اندازه یا معیار نمی توان دقیقا گفت که یک رشته مثل آیا یک رشته نمونه است یا خیر؟

¹ typical sequence

شکل ۷: تعداد حرف های x_i در یک رشته مثل a از یک تابع احتمال گاوسی تبعیت می کند و بنابراین متوسط این تعداد برابر با mp_i است ولی این تابع توزیع یک پهنا به اندازه $\sigma_i = \sqrt{mp_i(1-p_i)}$ دارد که نشان دهنده این است در خیلی از رشته ها تعداد x_i با مقدار متوسط mp_i متفاوت است. در این نمودار $p_i(a)$ احتمال این است که یک رشته دارای یک تعداد معین x_i باشد.

رشته $\alpha = \alpha_1\alpha_2\alpha_3 \dots \alpha_m$ را در نظر بگیرید. تعداد حروف x_j در این رشته را با $f_j(\alpha)$ نشان دهید. تعداد حروف x_j در رشته های به طول m به طور متوسط برابر است با mp_j و واریانس توزیع احتمال حول این مقدار متوسط برابر است با $\sigma_j := \sqrt{mp_j(1-p_j)}$. رشته متعارف رشته ای است که تفاوت تعداد واقعی هر کدام از حروف مثل x_j از تعداد متوسط آن یعنی mp_j در مقایسه با واریانس σ_j مقدار معینی باشد.

■ تعریف: رشته α رشته نمونه k یا k -typical خوانده می شود اگر شرط زیر برقرار باشد:

$$\left| \frac{f_i(\alpha) - mp_i}{\sqrt{mp_i(1-p_i)}} \right| < k \quad \forall i = 1, 2, \dots, N. \quad (93)$$

برای ادامه بحث خود احتیاج به دو لم خیلی ساده در نظریه احتمال داریم. این لم ها دامنه کاربرد خیلی وسیعی دارند و یادگیری آنها اهمیت دارد.

■ لم اول: نامساوی اول چبیشف (*Chebyshev inequality*):

الف: فرض کنید که متغیر تصادفی X مقادیر مثبت $\{x_1, x_2, \dots, x_N\}$ را با احتمالات $\{p_1, p_2, \dots, p_N\}$ اختیاری کند. در این صورت به ازای هر عدد مثبت α ,

$$P(X \geq \alpha) \leq \frac{\bar{X}}{\alpha} \quad (94)$$

که در آن \bar{X} متوسط متغیر تصادفی X است.

■ اثبات :

$$P(X \geq \alpha) = \sum_{x=\alpha}^{\infty} P(x) \leq \sum_{x=\alpha}^{\infty} \frac{x}{\alpha} P(x) \leq \frac{\bar{X}}{\alpha}. \quad (95)$$

■ لم دوم : نامساوی دوم چیشف (*Chebyshev inequality*):

حال فرض کنید که متغیر تصادفی X مقادیر دلخواه مثبت یا منفی اختیاری کند. در این صورت به ازای هر عدد k

$$P((X - \bar{X})^2 \geq k^2 \sigma_x^2) \leq \frac{1}{k^2}. \quad (96)$$

اثبات : متغیر تصادفی $T = (X - \bar{X})^2$ را در نظر می گیریم. این متغیر فقط مقادیر مثبت را اختیار می کند.

ضمناً می دانیم که $\bar{T} = \sigma_x^2$. از قسمت الف داریم:

$$P(T \geq \alpha) \leq \frac{\bar{T}}{\alpha}. \quad (97)$$

هرگاه به جای α در نامساوی اخیر قرار دهیم $k^2 \sigma_x^2$ بدست می آوریم:

$$P((X - \bar{X})^2 \geq k^2 \sigma_x^2) \leq \frac{\sigma_x^2}{k^2 \sigma_x^2} = \frac{1}{k^2}. \quad (98)$$

این نامساوی را به شکل زیر نیز می توان نوشت:

$$P(|X - \bar{X}| \geq k \sigma_x) \leq \frac{1}{k^2}, \quad (99)$$

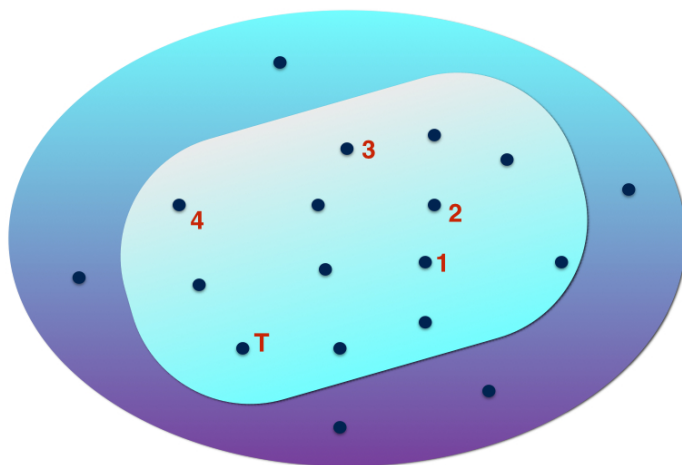
■ تمرین: در الفبای انگلیسی حرف Z کمترین فرکانس را دارد و احتمال یافتن آن در متن های انگلیسی برابر است با $P(z) = 0.074$.

الف: احتمال اینکه در یک متن که دارای N حرف است، تعداد k حرف z حضور داشته باشد چقدر است؟

ب: احتمال اینکه این تعداد از تعداد متوسط به اندازه کمتر از دو واریانس فاصله داشته باشد چقدر است؟

راهنمایی: می توانید از توزیع دو جمله ای یا توزیع پواسون که حد توزیع دو جمله ای برای وقتی است که $p \ll 1$ باشد استفاده کنید.

جواب قسمت ب را

شکل ۸: ناحیه وسط رشته های نمونه را نشان می دهد. این ناحیه شامل T تا رشته نمونه است. احتمال کل رشته های نمونه را حساب کرده ایم. هرگاه احتمال این را که هر رشته یک رشته نمونه باشد، می توانیم تعداد رشته های نمونه را حساب کنیم. برای توضیح دقیق تر به متن مراجعه کنید.

پس از این مقدمات می توانیم سه قضیه اساسی را در باره رشته های نمونه ثابت کنیم.

■ قضیه اول: به ازای هر ϵ می توان k را چنان انتخاب کرد که احتمال کل رشته های متعارف به طول m از $1 - \epsilon$ بیشتر باشد.

نکته مهم این است که عدد k را می توانیم مستقل از m انتخاب کنیم. در واقع اگر بخواهیم تعداد بیشتری رشته نمونه باشند ناچاریم که عدد k را بزرگ تر انتخاب کنیم یعنی این که تعریف خود را از رشته نمونه فراخ تر کنیم که کاملاً طبیعی به نظر می رسد. در نتیجه در یک رشته به طول m تعداد متوسط x_i دقیقاً برابر با mp_i نیست بلکه حول این مقدار افت و خیزی دارد که با کمتر شدن ϵ این افت و خیز بیشتر می شود. اما نکته مهم این است که نشان خواهیم داد در حد m های بزرگ، پهنای این افت و خیز در مقایسه با طول خود رشته به سمت صفر میل می کند. در واقع این گسترش متناسب با \sqrt{m} است که نسبت به طول خود رشته که متناسب با m افزایش می یابد بسیار کوچک است و در حد m های بزرگ این نسبت به سمت صفر میل می کند.

■ اثبات: احتمال اینکه یک رشته α متعارف نباشد را با P_0 نشان می دهیم. این احتمال برابر با این است که تعداد رخ دادن حداقل یکی از حروف الفبا در رشته مزبور از تعریف (۹۳) پیروی نکند. با توجه به رابطه زیر در مورد احتمالات پیشامدهای گوناگون

$$P(A \cup B) \leq P(A) + P(B)$$

داریم:

$$P_0 \leq \text{Prob}\left\{ \left| \frac{f_i(\alpha) - mp_i}{\sqrt{mp_i(1-p_i)}} \right| \geq k, \text{ برای حداقل یک } i \right\} = \sum_{i=1}^N P\left(\left| \frac{f_i(\alpha) - mp_i}{\sqrt{mp_i(1-p_i)}} \right| \geq k \right). \quad (100)$$

پس اگر قرار دهیم

$$\epsilon = \frac{N}{k^2} \quad (101)$$

از نامساوی چیشف نتیجه می گیریم که

$$P_0 \leq \sum_{i=1}^N \frac{1}{k^2} = \frac{N}{k^2} = \epsilon. \quad (102)$$

این رابطه می گوید که احتمال کل رشته های نمونه از $1 - \epsilon$ بیشتر است. بنابراین اگر یک رشته m تایی به طور تصادفی از یک متن برداریم احتمال اینکه این رشته نمونه باشد از این مقدار بیشتر است. اگر این احتمال را با P_{typical} نشان دهیم داریم:

$$1 - \epsilon \leq P_{\text{typical}} \leq 1. \quad (103)$$

هرگاه قرار دهیم $k = 10$ و حروف الفبای انگلیسی را ۳۲ تا بگیریم نتیجه می گیریم که احتمال اینکه یک رشته نمونه باشد از ۶۸.۰ بیشتر است. دقت کنید که این حد پایین است. ممکن است که احتمال واقعی بیشتر از این مقدار باشد.

■ نکته: اگر به معنای جملات توجه نکنیم، می بینیم که یک عبارت سه حرفی مثل *eee* در زبان انگلیسی فراوانی بیشتری از عبارت *the* دارد زیرا حرف *e* فراوانی بیشتری از دو حرف دیگر دارد. به همین دلیل است که در عمل و برای فشرده سازی بهتر معمولاً هجاهای چند حرفی را به عنوان یک الفبای بزرگ تر در نظر می گیرند و فشرده سازی را بر اساس فراوانی آنها انجام می دهند.

■ قضیه دوم: احتمال این که یک رشته مشخص مثل α یک رشته نمونه باشد در نامساوی زیر صدق می کند:

$$2^{-mH - A\sqrt{m}} \leq P(\alpha \in \text{typical}) \leq 2^{-mH + A\sqrt{m}}. \quad (104)$$

که در آن

$$A = -k \sum_{i=1}^N \sqrt{p_i(1-p_i)} \log p_i. \quad (105)$$

در حد رشته های طولانی، یعنی ($m \gg 1$) جمله دوم در مقایسه با رشته اول به سمت صفر میل می کند و در نتیجه این رابطه می گوید که احتمال این که یک رشته خاص مثل α یک رشته نمونه باشد بستگی به نوع آن رشته ندارد و این احتمال برابریست با

$$P(\alpha \in \text{typical}) = 2^{-m[H(X) + \delta_m]} \quad (106)$$

که در آن

$$\lim_{m \rightarrow \infty} \delta_m = 0. \quad (107)$$

معنای این رابطه این است که تابع توزیع احتمال روی رشته های نمونه یکنواخت است، زیرا احتمال اینکه رشته α نمونه باشد بستگی به α ندارد و تنها به انتروپی منبع X بستگی دارد.

■ اثبات: به شکل (۸) نگاه می کنیم. احتمال این که یک رشته نمونه باشد، یعنی، احتمال این که یک رشته درون ناحیه رنگی باشد را یک بار با استفاده از قضیه چبیشف حساب کرده ایم. حال یک بار دیگر هم این احتمال را به شیوه متفاوتی حساب می کنیم و از آن برای بدست آوردن تعداد رشته های نمونه استفاده می کنیم. فرض کنید یک منبع به صورت تصادفی رشته ها را تولید می کند. می توانیم به صورت مجازی تصور کنیم که رشته ها به صورت تیرهای یک بازی دارت هستند که به صورت تصادفی شلیک می شوند و ممکن است به درون ناحیه رنگی اصابت کنند یا نکنند. در مثال ساده ای که از ابتدای این درس به آن اشاره کرده ایم، می توانیم از خود بپرسیم که احتمال تولید یک رشته m تایی معین مثل $\alpha = AABBCDBDADDAABC CCC$ چقدر است؟ هرگاه که حروف را مستقل از هم بگیریم پاسخ این سوال برابر است با

$$P(\alpha) = p_A p_A p_B p_B p_B p_C p_D \dots$$

بنابراین در حالت کلی احتمال پیدا کردن یک رشته مثل α برابر است با:

$$P(\alpha) = p_1^{f_1(\alpha)} p_2^{f_2(\alpha)} \dots p_N^{f_N(\alpha)}. \quad (108)$$

یک رشته دلخواه از این نوع الزاما نمونه نیست ولی اگر پارامترهای $f_i(\alpha)$ آن در نامساوی (۹۳) صدق کنند آنوقت حتما نمونه است. پس احتمال اینکه این رشته نمونه باشد (یعنی در درون ناحیه رنگی قرار بگیرد) را می توانیم به طریق زیر بدست بیاوریم:

$$\log P(\alpha) = \sum_{i=1}^N f_i(\alpha) \log p_i \quad (109)$$

و در نتیجه ترکیب با (93) و توجه به این نکته که $\log p_i$ یک عدد منفی است و بنابراین جهت نامساوی را معکوس می کند، بدست می آوریم:

$$\sum_{i=1}^N (mp_i + k\sqrt{mp_i(1-p_i)}) \log p_i \leq \log P(\alpha \in \text{typical}) \leq \sum_{i=1}^N (mp_i - k\sqrt{mp_i(1-p_i)}) \log p_i. \quad (110)$$

حال قرار می دهیم

$$A := -k \sum_{i=1}^N \sqrt{p_i(1-p_i)} \log p_i. \quad (111)$$

در نتیجه نامساوی قبلی به شکل زیر درمی آید:

$$-mH - A\sqrt{m} \leq \log P(\alpha \in \text{typical}) \leq -mH + A\sqrt{m}, \quad (112)$$

که از آن نتیجه می‌گیریم

$$2^{-mH-A\sqrt{m}} \leq P(\alpha \in \text{typical}) \leq 2^{-mH+A\sqrt{m}}. \quad (113)$$

بنابراین یک حد بالا و پایین برای احتمال این که یک رشته نمونه باشد را بدست آوردیم یعنی

$$P_{min} \leq P(\alpha \in \text{typical}) \leq P_{max}, \quad (114)$$

که در آن

$$P_{min} = 2^{-mH-A\sqrt{m}}, \quad P_{max} = 2^{-mH+A\sqrt{m}}. \quad (115)$$

■ قضیه سوم: هرگاه تعداد کل رشته‌های نمونه را با T نشان دهیم آنگاه

$$(1 - \epsilon)2^{mH-\sqrt{m}A} \leq T \leq 2^{mH+\sqrt{m}A}. \quad (116)$$

■ اثبات:

اگر تعداد T رشته داشته باشیم و آنها را از 1 تا T شماره گذاری کرده باشیم داریم:

$$P_{\text{typical}} = P(\alpha_1 \in \text{typical}) + P(\alpha_2 \in \text{typical}) + \dots + P(\alpha_T \in \text{typical}). \quad (117)$$

P_{typical} در واقع احتمال کلی این است که یک رشته نمونه باشد که ما در قضیه اول حدودی برای آن تعیین کرده ایم.

اما در قضیه دوم ثابت کرده ایم که

$$P_{min} = 2^{-mH-A\sqrt{m}} \leq P(\alpha \in \text{typical}) \leq 2^{-mH+A\sqrt{m}} = P_{max} \quad (118)$$

بنابراین با ترکیب این دو رابطه بدست می‌آوریم

$$TP_{min} \leq P_{\text{typical}} \leq TP_{max} \quad (119)$$

یا

$$(2^{-mH-A\sqrt{m}})T \leq P_{\text{typical}} \leq T(2^{-mH+A\sqrt{m}}). \quad (120)$$

اما در قضیه اول ثابت کرده ایم که

$$1 - \epsilon \leq P_{\text{typical}} \leq 1 \quad (121)$$

با ترکیب مناسب نامساوی های اخیر بدست می آوریم:

$$(1 - \epsilon)2^{mH - \sqrt{m}A} \leq T \leq 2^{mH + \sqrt{m}A}. \quad (122)$$

■ تمرین: با استفاده از ویکیدیا یا هر منبع دیگری که می دانید فرکانس حروف مختلف انگلیسی را بدست آورید. تابع آنتروپی شانون را برای این متغیر تصادفی حساب کنید. سپس تابع $A(X) = k \sum_i \sqrt{p_i(1-p_i)} \log_2 p_i$ را برای آن حساب کنید. سپس کمیت های $2^{-mH - \sqrt{m}A}$ و $2^{-mH + \sqrt{m}A}$ را برای مقادیر مختلف k و m حساب کنید. این کمیت ها را به عنوان توابعی از دو مقدار m و k رسم کنید.

■ تمرین: الفبایی که در رابطه (۶۰) داده شده است را در نظر بگیرید.

الف: می خواهیم که احتمال کل رشته های نمونه از 0.95 بیشتر باشد. حساب کنید که تا چند تا واریانس نسبت به متوسط تعداد حروف را می بایست جز رشته های نمونه در نظر بگیریم؟
ب: اگر طول رشته ها برابر با 100 باشد، حدود بالا و پایین را برای تعداد کل رشته های نمونه حساب کنید. حساب کنید که این رشته ها را با چند تا بیت می توانیم کد کنیم یعنی چقدر می توانیم آنها را فشرده کنیم.
ج: مقدار فشرده سازی را برای وقتی که طول رشته ها برابر با 500 است نیز حساب کنید.

■ تمرین: تمرین قبلی را برای الفبای معرفی شده در رابطه (۶۷) نیز انجام دهید.

■ تمرین: تمرین قبلی را برای الفبای معرفی شده در رابطه (۶۹) نیز انجام دهید.

0	x_1
010	x_2
01	x_3
10	x_4

جدول ۱: مثالی از یک کد که در آن بعضی از کد کلمه های پیشوند کد کلمه های دیگرند

۸ ضمیمه

اولین مسئله ای که با آن مواجه هستیم یکتایی کد گشایی است. برای مثال به جدول شماره یک توجه کنید. که در آن ستون سمت راست کلمه ها و ستون سمت چپ کد کلمه هارا نشان می دهد. حال هرگاه کد پیام 010 را دریافت کنیم می توانیم آن را به کدی برای هرکدام از پیام های x_2, x_3, x_1, x_1x_4 تعبیر کنیم. در نتیجه این نوع کد گذاری دارای ابهام زیاد است و کد گذاری خوبی نیست. نخست باید یک صفت اساسی از هر نوع کدگذاری را مشخص کنیم.

تعریف: یک کد یکتا گشاست اگر هر کد پیام حداکثرمتناظر با یک پیام باشد.

یک راه برای نوشتن کد های یکتا گشا آن است که تقاضا کنیم هیچ کد کلمه ای پیشوند کد کلمه دیگری نباشد.

تعریف: یک کد کلمه A پیشوند یک کد کلمه B خوانده می شود اگر B را بتوان به صورت $B = AC$ نوشت که در آن C دلخواه است و لزومی ندارد که خود یک کد کلمه باشد. درجدول (1) x_1 پیشوند x_2 و x_3 است. x_3 نیز پیشوند x_2 است.

تعریف: یک کد که در آن هیچ کد کلمه ای پیشوند کد کلمه دیگری نباشد یک کد لحظه ای خوانده می شود.

مثال: کد زیر یک کد لحظه ای است.

نکته مهم درمورد این نوع کد ها آن است که هرکد لحظه ای یکتا گشا ست. البته معکوس این قضیه درست نیست.

0	x_1
100	x_2
101	x_3
11	x_4

جدول ۲: مثالی از یک کد لحظه ای

0	x_1
01	x_2

جدول ۳: یک کد که به طور یکتا گشوده می شود ولی لحظه ای نیست.

باز هم به کد نشان داده شده در جدول ۲ دقت کنید. هرگاه کد پیامی مثل رشته

$$101110100101 \quad (123)$$

را از راست به چپ دریافت کنیم تنها می توانیم آن را به صورت پیام زیر بازگشایی کنیم:

$$x_3 x_4 x_1 x_2 x_3. \quad (124)$$

حال کد نشان داده شده در جدول (۳) را در نظر بگیرید:

این کد لحظه ای نیست زیرا x_1 پیشوند x_2 است. با این وجود این کد به طور یکتا گشوده می شود. زیرا هر رشته ای را که دریافت می کنیم

رشته ای از 0 هاست که در بعضی جاهای آن 1 های منفرد قرار گرفته اند، مثل رشته زیر:

$$001000101010000001. \quad (125)$$

چنین رشته ای به آسانی قابل گشایش است و کدی برای پیام زیر است:

$$x_1 x_2 x_1 x_1 x_2 x_2 x_2 x_1 x_1 x_1 x_1 x_2. \quad (126)$$

برای ساختن کدهای یکتا گشا روش های سیستماتیکی وجود دارد، ولی ما در این درس به آنها نمی پردازیم.

۹ قدردانی

این درسنامه را آقای حسین محمدی دانشجوی دانشکده فیزیک در آذر ماه ۱۴۰۱ به دقت خوانده و اشکالات متعدد آن را به من یادآوری کردند. برای این لطف بزرگ از ایشان تشکر می‌کنم.